

ARTIKKELI

<https://doi.org/10.33350/ka.108971>

Sivistys ja demokratia

Antti Moilanen, Jyrki Kaarttinen & Matti Taneli

Laajalti hyväksytään näkemys, että demokraattinen yhteiskunta edellyttää sivistyneitä kansalaisia. Sivistysteorioissa ja poliittisen kasvatuksen malleissa on jäsenetty eri tavoin, mihin sivistyksen ja demokratian suhde perustuu. On yhtäältä ajateltu, että kansalaisten sivistystasosta riippuu demokratian toimivuus, ja toisaalta on korostettu, että sivistys johtaa demokratian laajentumiseen. Artikkelimme tehtävänä on analysoida edellä kuvattuja tapoja hahmottaa demokratiaa ja pohtia niiden välistä jännitettä. Tätä varten tarkastelemme tutkimustietoa demokratian nykytilasta, demokrateorioita, sivistysteorioita ja poliittisen kasvatuksen malleja. Artikkelissa nostamme esille demokraattisen sivistysajattelun kaksi muotoa. Argumentoimme sen puolesta, että kumpikin tulkinta sivistyksen ja demokratian suhteesta sisältää perusteltuja lähtökohtia. Näiden perinteiden kritiikit toisiaan kohtaan on kuitenkin otettava huomioon. Esitämme, että demokraattisen metaosaamisen käsite voisi osaltaan ratkaista jännitettä eri sivistysteorioiden ja poliittisen kasvatuksen mallien välillä.

Johdanto

Artikkelimme käsittelee sivistyksen ja demokratian suhdetta. Siinä analysoimme aikaisempia käsityksiä sivistyksestä ja demokradiasta, tarkastelemme demokratian nykytilaa ja rakennamme teoreettista synteesiä siitä, millaista demokratiaa tukevaa sivistystä tarvitaan 2020-luvulla.

Suomen kielessä sivistyksellä on alkuaan viitattu maanviljelyyn tai pellavakuitujen harjaukseen, joka teki kuiduista sileitä. Käsitteenä sivistys on monitulkintainen, ja siihen on liitetty yleisesti positiivinen arvolutaus. Sivistyksessä on viime kädessä kyse niin ihmiseksi tulemisesta kuin tradition ja tulevaisuuden jännitteestä, jota ihminen kohtaa elämässään muokatessaan ja kehittäessään monipuolisesti omia kykyjään. (Ojanen 2000, 10; 2008, 14–15, 20.)

Aikaisemmassa sivistysteoreettisessa tutkimuksessa todetaan usein, että sivistys on demokratian välttämätön edellytys. On osoitettu, että klassisissa sivistysteorioissa sivistykseen liittyy lähtökohtaisesti kyky ottaa osaa kriittiseen keskusteluun yhteiskunnan julkisessa tilassa (Klafki 2007 [1985], 45–46). Myös uudemmissa tutkimuksissa on painotettu sivistyksen läheistä suhdetta demokradiaan. Benner (2001), Bauer (2003) ja Oelkers (2000) ovat korostaneet, että sivistykseen kuuluvat valmiudet kuten ongelmanratkaisutaidot, diskurssikyky, kriittisyys ja reflektiivisyys edistävät demokratian toimintaa. Tässä artikkelissa

laajennamme näitä tulkintoja analysoimalla, arvioimalla ja systematisoimalla sivistysteorioita ja poliittisen kasvatuksen malleja.

Saksalaisella kielialueella sivistysteoreettisen ajattelun historiasta voidaan tunnistaa ainakin kolmentyyppisiä sivistysteorioita (ks. Horlacher 2011). Ensinnäkin on 1770- ja 1830-lukujen välisenä aikana kehitettyjä klassisia sivistysteorioita, joissa sivistyksestä puhuttiin ensimmäisen kerran Euroopassa Bildung-käsitteen avulla. Sillä on viitattu eritoten saksalaisen kielialueen klassisiin sivistysteorioihin, jotka ovat saaneet vaikutteita niin antiikista, uushumanismista kuin romantiikasta (Klafki 2007 [1985]). Bildungissa on kyse subjektin muotoutumisesta, kun taas sivistys -käsitteen englanninkieliset ilmaukset, civilization ja culture, ovat viitanneet enemmän ihmisen ulkoiseen käyttäytymiseen ja koko inhimillisen kulttuurin kehitykseen (Ojanen 2000, 24–25). Myöhemmin klassisia sivistysteorioita kehitettiin eteenpäin henkítieteellisen pedagogiikan perinteessä 1900-luvun alusta 1950-luvulle saakka. Kolmanneksi on yhteiskuntakriittinen sivistysteoria, jota ovat kehittäneet 1950-luvulta lähtien Frankfurtin koulun kriittisen teorian edustajat ja heiltä vaikutteita saaneet kriittiset kasvatustieteilijät. Artikkelimme keskeisen lähtökohdan muodostavat klassiset ja kriittiset sivistysteoriat.

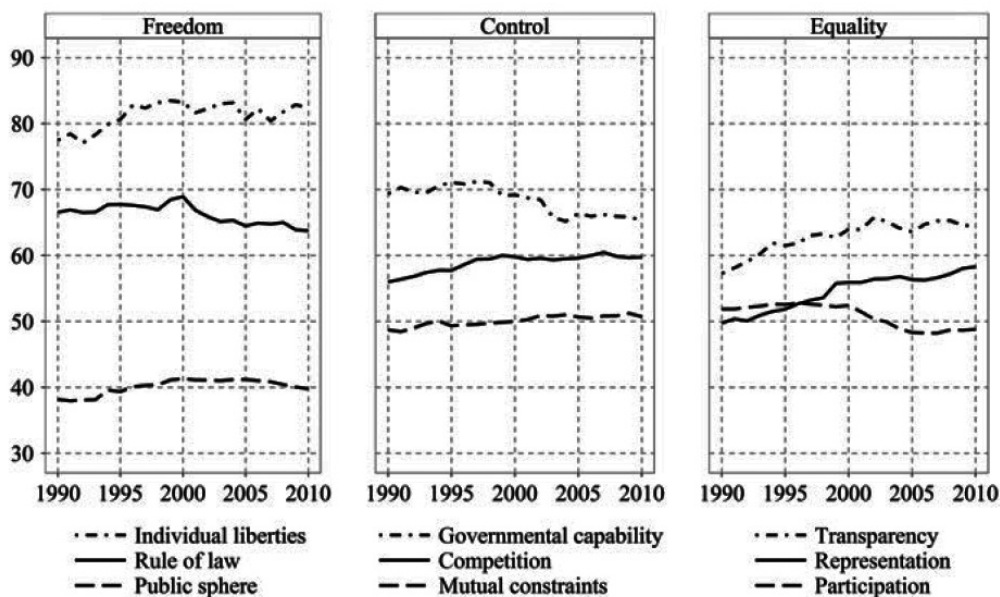
Poliittisen kasvatuksen malleissa on kuvattu, millä tavalla koulussa opittavat kyvyt edistävät demokratian toimivuutta. Poliittisella kasvatuksella tarkoitetaan yhteiskuntaopin opetusta ja muiden oppiaineiden sisältöjen tarkastelua poliittisesta näkökulmasta (Detjen 2014, 9). Demokraattisissa valtioissa poliittisen kasvatuksen tehtävänä on kehittää oppilaiden kykyä toimia aktiivisina, kriittisinä ja vastuullisina kansalaisina (Detjen 2014, 211–213; Sander 2008, 50). Didaktisia malleja, jotka nojaavat kriittisiin yhteiskuntatieteisiin ja jotka painottavat koulun tehtävää yhteiskunnan muuttamiseksi nykyistä humanimmaksi, demokraattisemmaksi ja tasa-arvoisemmaksi, kutsutaan kriittisiksi poliittisen kasvatuksen malleiksi (ks. Lösch & Thimmel 2011). Valtavirtaa edustavilla poliittisen kasvatuksen malleilla tarkoitetaan taas sellaisia näkemyksiä, joissa vastustetaan edellä kuvattua lähtökohtaa. Niiden mukaan on oppilaiden oma asia, haluavatko he muuttaa yhteiskuntaa vai pitää sen ennallaan (ks. Detjen 2014, 215; Sander 2008, 50). Hyödynämme artikkelissa poliittisen kasvatuksen malleja sen määrittelemiseksi, kuinka sivistys voi tukea ja edistää demokratiaa.

Demokratian tila ja sen haasteet maailmassa

Demokratian tilasta maailmassa on tehty useita empiirisiä selvityksiä. Freedom House on eräs tunnetuimmista niitä laatineista tahoista (ks. Fallend 2020, 37). Järjestön raporteista käy ilmi, että demokratian tila on vahvistunut maailmassa vuosien 1978 ja 2005 välillä, mutta sen jälkeen demokratian voittokulku on kääntynyt tappioiksi. Vuonna 1978 maailmassa oli 44 vapaata, 71 osittain vapaata ja 64 ei-vapaata valtiota. Vuonna 2005 nämä lukumäärät olivat 89, 58 ja 54, mikä kertoo demokratian vahvistumisesta vuosien 1978 ja 2005 välillä. Vuonna 2020 vapaiden valtioiden määrä oli 82, osittain vapaiden määrä 59 ja ei-vapaiden määrä 54. Demokratian globaali tila on siis heikentynyt vuodesta 2005 lähtien. Kielteistä kehitystä on tapahtunut niin päättäjien valitsemisprosesseihin, poliittiseen pluralismiin ja osallistumiseen, valtioiden toimintaan, mielipiteenvapauteen, yhdistymisvapauteen, oikeusvaltioperiaatteeeseen kuin perusoikeuksiin liittyen. (Freedom House 1978, 21; 2021, 4, 11, 13.)

Freedom Housen tutkimusten indikaattorit nojaavat pitkälti edustuksellisen demokratian teoriaan. Raporteissa selvitetään, onko poliittiset päättäjät valittu reilujen ja vapaiden vaa-

lien kautta, voivatko kansalaiset osallistua poliittisesti, toimiiko hallitus vaikuttavasti ja läpinäkyvästi, vallitseeko maassa mielipiteenvapaus, voivatko kansalaiset kokoontua vapaasti, toteutuuko oikeusvaltioperiaate ja voivatko kansalaiset tehdä itsenäisiä valintoja omasta elämästään. Näitä indikaattoreita on kritisoitu liiasta yksinkertaisuudesta ja siitä, etteivät ne kykene erottelemaan vahvojen demokratioiden laatua (Bühlmann ym. 2011; Merkel & Krause 2018). Ratkaisuksi tähän ongelmaan Bühlmann ym. (2011) ovat rakentaneet ”the democracy barometer” -mittarin, joka nojaa moniin demokrateorioihin, esimerkiksi osallistuvan demokratian teoriaan. Mittari pitää sisällään kolme indeksiä: vapauden, kontrollin ja tasa-arvon, jotka kaikki koostuvat kolmesta osatekijästä. Kolmenkymmenen maailman demokraattisimman valtion keskiarvoiset tulokset kahdenkymmen vuoden seurantaajaksolta käyvät ilmi seuraavasta kuviosta:

Kuvio 1. Demokratia Euroopan valtioissa (Merkel & Krause 2018, 36).

Kuviosta käy ilmi, ettei demokraattisimmissa Euroopan valtioissa ole tapahtunut vuosien 1990 ja 2010 välillä suuria muutoksia demokratian ulottuvuuksia kuvaavien muuttujien osalta. Yksilönvapaudet, demokraattinen kilpailu, läpinäkyvyys ja edustuksellisuus ovat vahvistuneet hieman, kun taas hallinnon toimintakyvyssä, siis resursseissa ja toimeenpanon edellytyksissä sekä kansalaisten osallistumisessa on tapahtunut pieniä kielteisiä muutoksia. Julkisuus ja yhteiset rajoitukset ovat pysyneet likipitään samalla tasolla. Siten Freedom Housen havaitsema demokratian heikkeneminen maailmassa ei koske demokraattisimpia Euroopan maita (Merkel & Krause 2018).

Tilannekuva Euroopan demokratiasta kuitenkin muuttuu, kun tarkastelujaksoa laajennetaan. Smolka (2021) on tutkinut ”the democracy barometer” -datalla demokratian muutoksia Euroopassa vuosien 2008 ja 2016 välisenä aikana. Tutkimuksessa tarkastellaan Euroopan maiden demokratian laatua kahdella ajanjaksolla vuosina 2008–2012 ja 2012–2016. Ensimmäisellä jaksolla demokratian laatu heikkeni Itävallassa, Bulgariassa, Kyproksella, Virossa, Ranskassa, Saksassa, Kreikassa, Unkarissa, Irlannissa, Portugalissa, Romaniassa,

Slovakiassa ja Espanjassa. Toisella jaksolla heikentyvän demokratian maihin lukeutuivat Belgia, Viro, Unkari, Irlanti, Liettua, Puola, Slovakia ja Iso-Britannia. Tutkimuksen johtopäätöksissä Smolka (2021, 100–102) esittää, ettei demokratia ole kohdannut haasteita pelkästään entisen Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneissa maissa, kuten Puolassa ja Unkarissa, vaan myös vanhemmissa EU-maissa.

Demokratian haasteista ja mahdollisuuksista on esitetty tutkimuskirjallisuudessa erilaisia näkemyksiä. Kansanvallan näkökulmasta on kyse siitä, miten demokratia kykenee vastaamaan globalisaation esille nostamiin haasteisiin (Wilenius 2021, 7). Tarkastelemme seuraavaksi, millaisia myönteisiä ja kielteisiä ilmiöitä demokratiaan liittyy globalisoituneessa maailmassa.

Globalisaatiolla on katsottu olevan myönteisiä puolia demokratian kehitykselle. Heynen (2015, 300–302) mukaan globalisaatio on väistämätön ilmiö, jolle hän ei näe realistista vaihtoehtoa. Sitä ei voi pysäyttää, koska paluu kansalliseen eristäytymiseen ja protektionismiin ei ole mahdollista. Hänestä poliittinen integraatio ja kansainvälistyminen ovat puutteistaan huolimatta kyenneet vahvistamaan demokratiaa parantamalla naisten, eri uskonnollisten ryhmien ja seksuaalisten vähemmistöjen asemaa. Myös demokratian keskeisten elementtien, kuten vapausoikeuksien, tasa-arvon, oikeusvaltioperiaatteen ja avoimuuden, on katsottu vahvistuneen globalisaation pakottaessa yhteiskunnat läpinäkyvyyteen ja avoimuuteen.

Toisaalta Heyne (2015, 300) on nähnyt demokratian ongelmaksi globaalien talouden ehdoilla tapahtuvan kapitalismin ja kansallisen demokratian välisen jännitteen. Myös Teivainen (2016, 107–124), Jokisalo (2016, 227–229) ja Kaartinen (2017, 234–235) ovat tunteet vakavaa huolta demokratian tilasta, kun taloudesta on muodostunut demokraattisen kontrollin ulkopuolella oleva alue. Streeck (2015, 222) on nostanut esille ”kulissidemokratian” käsitteen, jolla hän on viitannut järjestelmään, joka ei hyväksy puuttumista markkinoiden toimintaan. Setälän (2003, 177–181) mielestä demokratian nykyongelmat liittyvät kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien heikkenemiseen päätöksenteon globaalistuessa, teknistyessä ja monimutkaistuessa. Vastaavasti Kuusela ja Ylönen (2013, 132, 155) ovat olleet huolissaan kasvaneesta ”konsulttidemokratiasta”. He ovat kysyneet muun muassa sitä, miten käy demokraattisen järjestelmän, kun politiikan suuria suuntalinjoja vetävät demokraattisen päätöksenteon ulkopuolella olevat konsultit ja liikesalaisuuksien taakse piiloutuvat yritykset. Salmenniemi (2021, 51, 53) on jopa kirjoittanut terapeuttisen vallan¹ aikaansaamasta ”liberaalin demokratian kriisistä” ja ”demokraattisen legitimitetin haurastumisesta”. Schmidt (2008, 496–497) näkee ongelmaksi poliittisten valtaresurssien keskittymisen ja tuomioistuinten vaikutusvallan lisääntymisen.

Yhteenvetona voidaan todeta, että demokratian mahdollisuudet näyttäytyvät globaalissa maailmassa ristiriitaisina. Yhtäältä demokralialla on, kuten edellä todettiin, ongelmansa, jonka ratkaisun on katsottu edellyttävän syvälle käyviä muutoksia demokratian toimintatavoihin. Toisaalta vaikka osallistuminen vaaleihin ja poliittisten puolueiden toimintaan on hiipunut, niin muut yksilölliset poliittisen osallistumisen ja aktivismin muodot ovat kasvattaneet suosiotaan (Salmenniemi 2021, 53). Sellaisina foorumeina voivat toimia niin joukkoistaminen, uusi demokratia kuin vastademokratia, joilla kaikilla tarkoitetaan kansalaisten maantiedettä, eli vapaata ja avointa kansalaisaktivismia sekä ruohonjuuritason poliittista vaikuttamista (Rosanvallan 2008; Luhtakallio & Alapuro 2008, 7–17; Kuusela & Ylönen

---

1 Brunila, Harni, Saari ja Ylöstalo (2021, 13, 334) tarkoittavat terapeuttisella vallalla vallankäyttöä, jossa yhdistyvät psykologiatieteellinen asiantuntijuus ja terapiamuodoista nousevat arvot, sanastot ja toimintamallit.

2013, 133, 138). Niitä edustavat ylikansalliset kansalaispaneelit, kansalaisjärjestöt, kansanliikkeet ja radikaalit ulkoparlamentaariset aktivistiliikkeet. Kyseenalaistaessaan olemassa olevia poliittisen hallinnan rakenteita, arvoja ja normeja, esille nousseet yksilöllisen aktiivismin ja radikalismien muodot voivat haastaa myönteisellä tavalla perinteisiä politiikan harjoittamisen tapoja luomalla uusia demokratian toteutumisen tiloja, joiden avulla on mahdollista vaikuttaa poliittisiin päättäjiin. (Salmenniemi 2021, 52–54, Kuusela & Ylönen 2013, 133, 156.) Tulevaisuuden demokratian ydinkysymyksiä tuleekin olemaan, miten se kykenee innostamaan ja osallistamaan kansalaisia ja olemaan samalla tärkeä osa niin kansallisten kuin globaalien haasteiden ja ongelmien myönteisiä ratkaisuja (Wilenius 2021 [1982]).

Demokratian käsitteestä demokrateorioihin

Demokratiaa on luonnehdittu sisällöltään kuvailevaksi ja normatiiviseksi (arvottavaksi) käsitteeksi, jota monisyisenä on leimannut kiistanalaisuus ja hämmennys (Setälä 2003, 6, 26). Sen katsotaan olevan peräisin antiikin poliittisesta ajattelusta, jossa se merkitsi kansan itsehallintoa; kreikan kielessä demokratian käsite koostuu sanoista demos (kansa) ja kratos (valta) (Schmidt 2008, 17). Kansan itsehallinnolla viitattiin antiikin Kreikassa kansan itseensä kohdistamaan oikeutettuun valtaan. Se tarkoitti ensinnäkin sitä, että valta on lähöisin kansasta itsestään, toiseksi sitä, että kansa käyttää valtaa suoraan osallistumalla tai välillisesti edustajiansa kautta ja kolmanneksi sitä, että valtaa käytetään kansalaisten hyväksi (Fallend 2020, 33; Schmidt 2008, 17). Nykypäivän demokratiat eroavat antiikin vastineestaan, koska niihin liittyy edustuksellisuuden, inklusiivisuuden, median ja puolueiden kaltaisten välittävien instituutioiden keskeinen asema kansanvallan käytännöissä (Schmidt 2008, 17; ks. myös Held 2008, 11–28).

Ajanmukaista demokratian käsitettä on täsmennetty negatiivisesta ja positiivisesta näkökulmasta. Edellisessä demokratia määritellään esittämällä, mitä se ei ole, kun taas jälkimmäisessä kuvataan ne ehdot, joiden vallitessa voidaan jotain hallintojärjestelmää pitää demokratiana. Fallendin (2020) mukaan demokratian vastakohtana muodostavat autokraattiset eli itse- ja yksinvaltaiset hallintomuodot, joista puuttuvat kansalaisten poliittiset vapaudet ja oikeudet ja joissa hallitsijoita ei valita vapailla vaaleilla. Tällaisiin hallintojärjestelmiin lukeutuvat sotilashallitukset, yksipuoluejärjestelmät, johtajakeskeiset järjestelmät, absoluuttiset monarkiat, perustuslailliset monarkiat ja totalitaariset järjestelmät (Fallend 2020, 33).

Demokratian positiivisissa määrittelyissä viitataan usein Abraham Lincolnin sanoihin, joiden mukaan demokratia on ”kansan hallintaa, kansan toimesta ja kansaa varten” (ks. Weißeno ym. 2010, 61). Schmidt (2008, 19) selvittää, että tuo ilmaisu viittaa seuraavanlaiseen käsitykseen demokradiasta:

Demokratia on pienten ja suurten valtioiden valtiomuoto, jossa valta on välittömästi tai välillisesti lähtöisin valtion kansasta. Sen perustana on poliittinen vapaus ja tasa-arvo sekä kaikkia aikuisia koskeva osallistumisoikeus. Asioista keskustellaan avoimissa tahdonmuodostus- ja päätösprosesseissa ja valtaa käytetään vetoamalla yhteiseen hyvään tai äänioikeutettujen enemmistöön. Tämä kaikki tapahtuu säännöllisten, vapaiden, tasa-arvoisten ja reilujen vaalien tai hallituksen vaihtoa koskevien parlamentaaristen äänestysten Damokleen miekan alla.

Määritelmän mukaan kaikki täysi-ikäiset kansalaiset nauttivat demokratiassa samoja poliittisia oikeuksia ja vapauksia. Siinä myös katsotaan, että demokratiassa poliittinen päätöksenteko on läpinäkyvää ja sen tarkoituksena on edistää yhteistä hyvää. Demokratiassa on viime kädessä kyse ihmisten perusoikeuksista ja kansalaisten reilusta vaikutusmahdollisuuksista yhteiskunnallisessa päätöksenteossa, jossa kunnioitetaan kansan vapaata tahtoa lainsäätäjänä (Setälä 2003, 177).

Demokratian käsite on heterogeeninen ja kiistanalainen siinä mielessä, ettei ole yhtä näkemystä siitä, mitä demokratian tulisi yksiselitteisesti sisältää ja tarkoittaa (Kocka & Merkel 2015, 312). On myös katsottu, että eri demokratiateoriat saattavat olla enemmän ilmauksia oikeudenmukaisesta ja ihanteellisesta yhteiskunnasta kuin sinällään kuvausta demokratiasta (Setälä 2003, 12, 100). Demokratiateorioita onkin olemassa lukuisia, ja niissä määritellään demokratian toimintaa eri tavoin (Setälä 2003, 26). Schmidt (2008, 486) katsookin, että eri demokratiateoriat eroavat toisistaan niin avainkäsitteidensä, tarkastelukulmiensa, arvostustensa kuin esikuviansa perusteella.

Tässä yhteydessä ei ole mielekästä lähteä erittelemään lukuisia erilaisia demokratiateorioita. Katsomme, että muutamien sivistysteorioiden kannalta keskeisten demokratiateorioiden tarkastelu riittää. Niitä ovat välillistä osallistumista painottava liberaalin demokratian teoria sekä osallistuvan ja sosiaalisen demokratian teoriat. Schmidtin (2008) ajatusten pohjalta voidaan esittää näistä teorioista seuraava yhteenveto:

Liberaali demokratia	Osallistuva demokratia	Sosiaalinen demokratia
<ul style="list-style-type: none"> – ihanteellinen hallintomuoto edistää ihmisten kansalaistaitoja ja kehittää heidän kykyään puolustaa omia intressejään – suurissa valtioissa kansalaisten osallistuminen on mahdollista vain edustuksellisesti – demokratian haasteita ovat kansalaisten tiedollisten valmiuksien ja autonomian puute sekä ”enemmistön tyrannia” – edustuksellinen demokratia suojelee enemmistön tyrannialta ja epäpäteviltä kansalaisilta 	<ul style="list-style-type: none"> – demokratian päämääränä on mahdollisimman monien kansalaisten osallistuminen – epäsuorat osallistumiskeinot kuuluvat demokratiaan – politiikan ulkopuoliset elämänalueet tulisi demokratisoida – neuvottelut ja rationaalisen konsensuksen rakentaminen ovat demokratian ydintä – demokraattisella kommunikaatiolla on sivistävä vaikutus 	<ul style="list-style-type: none"> – dynaaminen ja laajentumiseen tähtäävä käsitys demokratiasta – pyrkimys muuttaa yhteiskuntaa – demokratia ei koske pelkästään politiikkaa vaan myös muita elämänalueita kuten taloutta, työtä ja kouluja – tavoitteena on hallita jako- ja valtarakenteita tasa-arvon edistämiseksi – hyvinvointivaltio takaa kaikille kansalaisille mahdollisuudet mielekkääseen elämään

Taulukko 1. Liberaali, osallistava ja sosiaalinen demokratia.

Kuten taulukosta käy ilmi, liberaalin demokratian teoriassa kansalaisten poliittiseen osamiseen suhtaudutaan skeptisemmin kuin osallistuvan ja sosiaalisen demokratian teorioissa. Siksi liberaalissa demokratiassa poliittinen päätöksenteko on varattu poliittisesti ansioitu-

neille ja pätevyityneille kansalaisille. Osallistuvaa ja sosiaalista demokratiaa yhdistää ajatus, että politiikan ulkopuolisia yhteiskunnan alueita, kuten taloutta, työpaikkoja ja kouluja, olisi demokratisoitava niin, että kansalaiset voivat ottaa osaa niitä koskevaan päätöksentekoon. Sosiaalisen demokratian teoria poikkeaa osallistuvasta demokratiasta siltä osin, että siinä nähdään hyvinvointi ja elämän materiaalistien mahdollisuuksien tasa-arvo demokraattisen päätöksenteon lopputuloksena.

Demokratiaa ei ole koettu pelkästään myönteiseksi asiaksi, vaan siihen on suhtauduttu myös epäilevästi. Yhtäältä demokratian voi liittää sivistyksen ydinarvoihin, koska se toteuttaa parhaiten ihmiselämän ihanteina perusoikeuksia, tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta (Ojanen 2000, 53). Mutta demokratialla on ajateltu olevan myös kielteisiä seuraamuksia. Klassisista sivistysteoreetikoista esimerkiksi Kant ja Hegel pitivät tärkeinä julkisuutta ja osallistumista, mutta tämä ei estänyt heitä kritisoimasta itse demokratiaa. Suomessa Snellman edusti näitä näkemyksiä korostaessaan kriittisen julkisen keskustelun merkitystä demokratiassa (Savolainen 2006, 359, 971–972). Uudemmissa demokratiateoreetikoista Fallend (2020, 42) esittää Schmidtiä (2008, 480–482) mukailleen seuraavan yhteenvedon demokratian vahvuuksista ja heikkouksista.

Demokratian vahvuudet	Demokratian heikkoudet
mahdollistaa hallitsijoiden valinnan ja vaihtamisen (ilman verenvuodatusta)	vallan saavuttamisella ja ylläpitämisellä on ensisijainen asema poliittisille toimijoille (puolueille) suhteessa välttämättömiin toimenpiteisiin
hallitsemiseen kuuluu mahdollisuus vallan ja politiikan vaihtamiseen	lyhyt aikahorisontti (toistuvat vaalit) johtaa kiinnittymiseen nykyhetkeen ja vaikeuttaa pitkään aikaväliin suuntautunutta politiikkaa ja aitoa ongelmanratkaisua
vaalien ja äänestysten sekä intressiryhmien ja puolueiden neuvotteluiden myötä voidaan saavuttaa tietoa kansalaisten preferensseistä	politiikan medioituminen ja kaupallistuminen (jatkuva vaalikamppailu, ritualisoitunut politiikka ja politiikka speaktaakkelinä) häiritsevät intressien sovittelua
kansan tahto ilmaistaan mahdollisimman monien kansalaisten aktiivisessa poliittisessa osallistumisessa	”kansan tahto” on kuvitteellinen, erehtyväinen ja johdateltavissa oleva
kilpailu äänestäjistä edistää järjestelmän oppimiskykyä	utooppiset sekä heikosti konflikteissa edustetut, taloudellisesti tuetut ja organisoidut intressit suodetaan pois
demokratia mahdollistaa yleisesti pätevät päätökset	johtaa enemmistön tyranniaan vähemmistön ja opposition kustannuksella
demokratia vahvistaa poliittista tasa-arvoa ja vapautta	johtaa konflikteihin tasa-arvon ja vapauden välillä: talous heikkenee (kansalaisten enemmistön tueman) hyvinvointivaltion rakentamisen myötä

Taulukko 2. Demokratian vahvuudet ja heikkoudet.

Taulukosta käy ilmi, että yhtäältä demokratia toteuttaa autokraattisia yhteiskuntajärjestelmiä paremmin rationaalisuuden, vapauden, tasa-arvon ja yhteishyvän ihanteita. Toisaalta nämä ihanteet eivät toteudu demokraattisissa valtioissa läheskään aina ihanteellisesti. Reaalipolitiikassa korostuu valtakamppailu ja omien intressien edistäminen, jolloin pitkän tähtäimen yhteishyvä saattaa jäädä liian vähälle huomiolle. Demokratiaan ei siksi ole syytä suhtautua kritiikittömästi, vaan on kysyttävä, kuinka demokraattisia hallintamuotoja voidaan kehittää nykyistä rationaalisemmiksi ja kestävämmiksi (ks. Fallend 2020, 42–43). Lisäksi on syytä pohtia vakavasti sitä, mikä vaikutus demokratiaan on sillä, että globalisaatio ja sen vanavedessä talouden hegemonia on yhä voimaperäisemmin syrjäyttämässä aikaisemmin solidaarisuuteen ja tasa-arvoon perustuneita yhteiskunnan demokraattisia rakenteita (Streck 2015, 137).

Klassiset sivistysteoriat

Eurooppalaisessa filosofiassa ja kasvatusajattelussa ryhdyttiin kehittämään teorioita sivistyksestä 1700- ja 1830-lukujen välisenä aikana. Etenkin saksalaisella kielialueella sivistyksestä kirjoittivat muun muassa Hegel, Herbart, Herder, Humboldt, Kant, Pestalozzi, Schiller ja Schleiermacher. Heidän käsityksiään sivistyksestä kutsumme klassisiksi sivistysteorioiksi Klafkin (2007 [1985]) ja Menzen (1970) tapaan. Klassiset sivistysteoreetikot eivät jakaneet mitään yhtenäistä ymmärrystä sivistyksestä, mutta heidän ajattelustaan voidaan tunnistaa formaaleja lähtökohtia, joita he tulkitsivat eri tavoin (ks. Moilanen 2020). Demokratia on tärkeä osa klassisia sivistysteorioita, kuten osoitamme seuraavaksi. Suomessa Snellman rakensi sivistysteoriaa, jossa demokratia on tärkeässä roolissa.

Klassisten sivistysteorioiden mukaan sivistys merkitsee ihmisen monipuolista kasvua². Humboldt puhuu ”kaikkien voimien kehityksestä”, Pestalozzi ”pään, käden ja sydämen sivistyksestä” ja Herbart ”moninaisista intresseistä”. Nämä määreet viittaavat siihen, että sivistyksellä on monta ulottuvuutta. Yleissivistykseen kuuluu moraalinen sivistys eli moraalinen vastuullisuus, toimintakyky ja toimintavalmius, tiedollinen sivistys eli kyky itsenäiseen ja kriittiseen ajatteluun, esteettinen sivistys eli esteettinen herkkyyden, mielikuviutus, maku, nautinto, arviointikyky ja leikillisuus sekä praktinen sivistys eli kyky käytännön toimintaan ja työhön (Klafki 2007 [1985], 30–36; Moilanen 2020). Moraalisen, tiedollisen ja esteettisen sivistyksen erottelun taustalla ovat Kantin teoreettista, eettistä ja esteettistä järkeä koskevat kritiikit, joita hän tarkastelee pääteoksissaan *Puhtaan järjen kritiikki* 2013 [1781], *Käytännöllisen järjen kritiikki* 2016 [1788] ja *Arvostelukyvyyn kritiikki* 2018 [1790]. Pestalozzi ja Hegel lisäävät näihin sivistyksen muotoihin käytännöllisen sivistyksen.

Klassisissa sivistysteorioissa korostetaan ihmisen kykyä itsemääräämiseen. Kantin tunnetun lauseen ”Sapere aude!” eli ”Uskalla tietää!” mukaan ihmisen tulisi vapautua itseaiheutetusta henkisestä alaikäisyydestä (Kant 2007), mikä merkitsee kehotusta itsenäiseen ajatteluun. Itsenäinen ajattelu on Kantille reflektiivistä siinä merkityksessä, että ihminen arvioi ajattellessaan, ajatteleeko hän oikein. Hegel (1989 [1807] 442–452) kritisoi Kantia liian muodollisesta itsemääräämisen käsityksestä. Hegelille itsemääräämisessä lähdetään liikkeelle olemassa olevista normeista. Itsemäärääminen merkitsee yhteisöllistä pyrkimystä arvioida normeja kriittisesti ja määrittää, miten ihmisten tulisi ajatella ja toimia (Pinkard 2002, 280). Klafkin (2007 [1985], 19–20) tavoin voidaan todeta, että autonomia, itsemää-

2 Reijo Wilenius (2021 [1982], 27) on pitänyt sivistyksen ulottuvuuksina totuudellisuutta, esteettisyyttä ja eettisyyttä. Ne vastaavat klassisen sivistyskäsitteen toden, kauniin ja hyvän ideaa.

rääminen, itsenäinen toiminta ja henkinen täysi-ikäisyys ovat tärkeitä käsitteitä, joilla klassiset sivistysteoreetikot viittasivat sivistykseen ihmisen itsenäisyytenä.

Klassisten sivistysteorioiden periaate järkevistä itsemääräämisestä on yhteiskunnallisesti merkittävä. Kyky järkevään itsemääräämiseen mahdollistaa kritiikin esittämisen yhteiskunnan julkisessa tilassa sekä yhteiskunnan kehittämisen nykyistä rationaalisemmaksi ja humaanimmaksi (Klafki 2007 [1985], 45–46; Moilanen 2020, 504–505). Kantin ja Hegelin sivistysteorioissa yhteiskunnan julkinen tila on alue, jossa ihmiset ajattelevat itsenäisesti ja esittävät yhteiskuntakritiikkiä. Monet klassisen saksalaisen filosofian edustajista suhtautuivat kuitenkin ristiriitaisesti demokratiaan, vaikka he pitivätkin kriittistä yhteiskunnallista keskustelua tärkeänä asiana (Pinkard 2002). Hegelin mukaan valtiossa päätöksiä tekevät kykijensä mukaan valitut virkahenkilöt, eikä tavallisella kansalla ole mahdollisuuksia poliittisten päättäjien äänestämiseen (Houlgate 2019). Kant puhui parlamentaaristen järjestelyiden puolesta, joiden avulla taloudellisesti vakavaraiset miehet voisivat ottaa osaa päätöksentekoon (Reiss 1991).

Klassisissa sivistysteorioissa on huomioitu työn merkitys sivistykselle. Humboldt näkee, että yhteiskunnassa tulisi olla yleissivistäviä ja ammatillisia kouluja. Yleissivistävän opetuksen tehtävänä on kehittää monipuolisesti oppilaiden kykyjä, jotta he voisivat toimia aktiivisina kansalaisina, kun taas ammatillisessa koulutuksessa oppilaille välitetään käytännöllisessä toiminnassa vaadittavia valmiuksia (Benner 2003, 172–174; Dörpinghaus ym. 2009, 75–76). Yleissivistävän opetuksen sisällöt on siis erotettu ammatillisista vaatimuksista. Kuitenkin sekä yleissivistävä että ammatillinen opetus tähtäävät sivistykseen eli ihmisen monipuolisten kykyjen kehitykseen (Benner 2003, 208). Toisin sanottuna sekä ammattitaidon kehittyminen että eri tiedonaloihin perehtyminen kehittävät ihmisen kykyjä. Hegel, kuten myös Snellman katsovat, että sivistys on ihmisen siirtymistä perheen piiristä porvarilliseen yhteiskuntaan. Porvarillinen yhteiskunta on Hegelille työn alue, jossa ihmiset pyrkivät edistämään omia egoistisia intressejään, mikä kuitenkin edellyttää ihmisiltä kykyä yhteistyöhön ja asioiden tarkastelua universaalista näkökulmasta (Pinkard 2002, 291–292). Siksi kouluopetuksen tulisi kehittää oppilaiden kykyä reflektiiviseen ajatteluun ja etäisyyden ottamiseen omaan itseän. (Stojanov 2018, 44–48, 95–98.)

Suomessa Snellman täydensi hegeliläistä näkemystä sivistyksestä. Hän oli esikuvansa tavoin idealisti ja optimisti, joka uskoi sivistyksen voimaan (Ojanen 2008, 53; Wilenius 2021 [1982], 15–16). Hän ei rajannut sivistystä vain eliitin asiaksi, vaan korosti koko kansan sivistämistä. Snellman tuli myös edistäneeksi demokratiaa tekemällä sanomalehdistä yleisten asioiden vaikuttamisen välineen. Hänestä muuttuva, teknistyvä ja monimutkaistuva yhteiskunta edellyttivät kansalaisiltaan uudenlaisia kyvykkyyksiä ja osaamista. (Savolainen 2006, 392, 435.) Tästä syystä hän ei pitänyt taloutta ja sivistystä toisilleen vastakkaisina vaan rinnakkaisina, koska kumpikin tarvitsi toistaan eikä sivistys voinut menestyä heikoissa taloudellisissa oloissa (Ojanen 2008, 63–65, 90; Savolainen 2006, 745; Miettinen 2016, 58). Sivistys oli Snellmanille aktiivista kansalaisuutta (Ojanen 2000, 28; Savolainen 2006, 388–394). Klassisten sivistysteoreetikkojen tavoin hänen demokratiaa koskeva ajattelunsa oli luonteeltaan eksklusiivista ja meritokraattista, sillä kansan ei tullut ”enemmistö-päätösten turvin jyrätä kymmentä sivistynyttä valitsijaa...” (Snellman 2001 [1842], 5, 254; Ojanen 2008, 45–46).

Kriittinen sivistysteoria

Frankfurtin koulun ensimmäiseen sukupolveen kuuluneet Adorno ja Horkheimer kiinnittivät kriittisissä teorioissaan huomiota siihen, etteivät klassisten sivistysteorioiden lupaukset paremmasta yhteiskunnasta ja korkeammasta ihmisyydestä olleet toteutuneet 1900-luvun puoliväliin tultaessa. Yhteiskunnat olivat ristiriitaisia, eikä läheskään kaikilla kansalaisilla ollut mahdollisuuksia vapaaseen, hyvään ja onnelliseen elämään. Sivistysteoreettisissa kirjoituksissaan Adorno ja Horkheimer arvioivat klassista sivistyskäsitystä ja kehittävät yhteiskuntakriittisiä näkemyksiä sivistyksestä (Adorno 1962 [1959], 2007 [1966], 2013 [1970]; Horkheimer 1985 [1952]). Heidän esittämänsä sivistysdiskurssi suuntautuu autoritaarista ja alistavaa kasvatustajattelua vastaan ja vaatii sen purkamista.

Adornon mukaan keskeisin kasvatukselle asetettu tavoite ei ole suoranaisesti demokraattinen yhteiskunta, vaan Auschwitzin kaltaisen barbarian ja sivistymättömän tilan toistumisen estäminen (Adorno 2007 [1966]). Hänestä tuo tehtävä edellytti, että yhteiskunnan subjektit tulee vapauttaa autoritaariseen ajatteluun perustuvasta ”puolittaisen sivistyksen” (”Halbbildung”) ideasta vahvistamalla kansalaisten omaa kykyä itsereflektioon, täysivaltaistumiseen ja vapautumiseen erilaisista pakoista (Adorno 2013 [1970]). Horkheimerin (1985 [1952]) mukaan sivistämisen prosessi oli muuttunut yhteiskunnassa mekaaniseksi valmistamiseksi, josta puuttui syvälinen perehtyminen asioihin. Horkheimer ei kuitenkaan suhtaudu klassiseen sivistyskäsitteeseen kriittikömmästi, sillä hän kritisoi sitä liiallisesta yksilökeskeisyydestä. Horkheimer tulkitsee, että sivistys ymmärrettiin klassisissa sivistysteorioissa oman itsen muokkaamisena taideteoksen kaltaiseksi. Hän ehdottaa, että sivistyksessä keskeistä tulisi olla pelkän minän jalostamisen sijasta paneutuminen ihmisen ulkopuolisiin kohteisiin sekä valmius kehittää yhteiskuntaa nykyistä humanimmaksi (Horkheimer 1985 [1952]).

Kriittisen kasvatustieteen perinteessä on kehitetty Adornon ja Horkheimerin sivistysteorioita eteenpäin. Klafkin mukaan sivistykseen kuuluu kyky itsemääräämiseen, osallistumiseen ja solidaarisuuteen sekä kriittinen poliittinen tietoisuus (Klafki 2007 [1985], 40). Sivistynyt ihminen kykenee muodostamaan itsenäisesti omia näkemyksiä, arvioimaan yhteiskuntaa kriittisesti, osallistumaan poliittisesti, auttamaan heikko-osaisia ja sorrettuja sekä edistämään yhteiskunnan kehitystä nykyistä demokraattisemmaksi ja humanimmaksi (Klafki 2007 [1985], 101, 256, 263). Myös Peukert on korostanut, että sivistys liittyy elimellisesti yhteiskunnan kehittämiseen. Hänelle sivistys on solidaarisuudesta kumpuavaa reflektiivistä arvostelukykä, joka edistää itsetuhoisten yhteiskunnallisten mekanismien purkamista sekä nykyisten ja tulevien sukupolvien mahdollisuuksia inhimilliseen elämään (Peukert 2015, 61). Klassisiin sivistysteorioihin verrattuna Klafkin ja Peukertin sivistysteoriat korostavat huomattavasti vahvemmin sivistyksen poliittista ulottuvuutta ja sen yhteisöllisyyttä; sivistys ei ole pelkästään aktiivista kansalaisuutta, vaan siihen kuuluu valmius edistää yhteiskunnan kehitystä nykyistä humanimmaksi, vapaammaksi ja demokraattisemmaksi.

Demokraattisen sivistysajattelun kaksi muotoa

Edellä olemme osoittaneet, että sivistys on eurooppalaisissa sivistysteorioissa kasvua itseenäiseksi, vastuulliseksi ja maailmaa monipuolisesti ymmärtäväksi kansalaiseksi, joka kykenee poliittiseen toimintaan. Sivistyksen ja demokratian suhteesta on olemassa kaksi erilaista tulkintavarianttia, joista ensimmäinen on luonteeltaan ”konservatiivisempi” ja jälkimmäinen ”progressiivisempi”. Seuraavaksi arvioimme poliittisen kasvatuksen didaktiikan

mallien (Detjen 2014; Giesecke 1965, 1976; Lösch & Thimmel 2011; Sander 2008) avulla, miten kansalaisten yleissivistys tukee ja vahvistaa demokratiaa.

Hermann Giesecke on pohtinut poliittisen kasvatuksen didaktiikassaan monipuolisten tiedollisten kykyjen merkitystä poliittisille taidoille demokraattisessa yhteiskunnassa. Giesecken argumenttina on, että poliittisen tieto- ja arvostelukyvyn kehitys edellyttää, että ihminen tutustuu laajasti eri tiedonaloihin. Giesecken (1965, 78) mukaan yleissivistys tarjoaa poliittiselle sivistykselle arvoja ja normeja politiikan arvioimista varten, konkreettisesti käyttöyhteyksistä irrotettuja tietoja politiikan jäsentämiseen ja suuntaviivoja yhteiskunnan muuttamiseen. Siten poliittinen tietoisuus on osa laajempaa yleissivistystä. Tätä argumenttia voidaan täydentää kiinnittämällä huomiota demokraattisen keskustelun sisältöihin. Yhteiskunnan julkisessa tilassa väitellään erilaisista aiheista, kuten seksuaalisuudesta ja sukupuolisuudesta, ilmastonmuutoksesta, maanpuolustuksesta, taloudesta, ravitsemuksesta, terveydenhuollosta ja hoivasta. Pelkkä poliittinen täysi-ikäisyys ei takaa sitä, että kansalaiset kykenisivät muodostamaan tällaisista aiheista järkeviä näkemyksiä. Siksi politiikan ja yhteiskunnan ohessa myös muut yleissivistyksen aihealueet ovat tärkeitä demokratialle.

Yleissivistykseen sisältyvän poliittisen sivistyksen merkitystä demokratialle voidaan täsmentää poliittisen kasvatuksen mallien avulla, koska niissä sivistys merkitsee poliittista täysi-ikäisyyttä (ks. Detjen 2014, 214–215; Eis 2013). Klassisten sivistysteorioiden – ja samalla myös Snellmanin sivistysteorian – ihanne itsenäisestä ja vastuullisesta toimijasta on siis omaksuttu poliittisen kasvatuksen malleihin. Nykypäivän poliittisen kasvatuksen didaktiikassa ei kuitenkaan vallitse yhtä ainoaa käsitystä siitä, millaisia lähtökohtia koulun poliittisella kasvatuksella tulisi olla. Voidaan nimittäin erottaa valtavirtaiset (ks. Detjen 2014; Sander 2008) ja kriittiset poliittisen kasvatuksen mallit (Lösch & Thimmel 2011).

Valtavirtaa edustavien poliittisen kasvatuksen mallien mukaan poliittisesti täysi-ikäinen kansalainen kykenee ymmärtämään yhteiskunnan toimintaa, pystyy arvioimaan yhteiskunnallisia kysymyksiä kriittisesti yhteishyvän näkökulmasta sekä osaa hyödyntää yhteiskunnallisia osallistumiskeinoja niin, että hän edustaa omia näkemyksiään, argumentoi asianmukaisesti niiden puolesta, samaistuu muiden näkökulmiin, edistää omia intressejään, tekee kompromisseja ja ratkaisee konflikteja (Detjen 2014, 233–234, 238–239; Sander 2008, 77–79, 93). Sen sijaan kriittisissä poliittisen kasvatuksen malleissa poliittiseen täysi-ikäisyyteen liittyy emansipaation eli vapautumisen tavoite. Sillä tarkoitetaan kansalaisen valmiuksia ymmärtää yhteiskunnan toimintaa ja kykyä rakentaa poliittisista kysymyksistä yhteisymmärrystä toisten ihmisten kanssa. Lisäksi hänellä on kyky analysoida ja ratkaista yhteiskunnallisia ristiriitoja, purkaa ei-oikeutettuja valtarakenteita ja kehittää yhteiskuntaa nykyistä demokraattisemmaksi. (Giesecke 1976; 144–172; Klafki 2007 [1985], 40, 63, 263.) Klassiset sivistysteoriat ja Snellmanin sivistysteoria sopivat yhteen valtavirtaa edustavien poliittisen kasvatuksen mallien kanssa. Sitä vastoin kriittiset sivistysteoriat edellyttävät poliittisen sivistyksen ymmärtämistä kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien mukaisesti. Näin ollen poliittinen sivistys voi olla joko kriittistä tai emansipatorista kansalaisuutta.

Valtavirtaiset ja kriittiset poliittisen kasvatuksen mallit mahdollistavat poliittisten kykyjen ja demokratian suhteen käsitteellisen täsmentämisen. Valtavirtaa olevien poliittisen kasvatuksen mallien mukaan toimiva demokratia tarvitsee poliittisesti täysi-ikäisiä kansalaisia. Tämä perustuu siihen, että demokraattisen yhteiskunnan on oltava avoin keskenään kilpailuille näkemyksille ja kansalaisilla on oltava oikeus osallistua poliittisesti eli pyrkiä vaikuttamaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon (Detjen 2014, 213). Näin ajateltuna yhteiskunnan demokratian laatu riippuu siitä, kuinka kykeneväisiä kansalaiset ovat arvioimaan erilaisia näkemyksiä ja osallistumaan poliittisesti. Poliittisesti täysi-ikäiset kansalaiset ovat

toimivan demokratian edellytys myös siksi, että kansalaisten on kyettävä sietämään asioiden monitulkintaisuutta ja ristiriitaisuutta. Mikäli he kokevat ajattelun vapauden ja ristiriitojen sietämisen vaikeaksi ja turvaavat siksi autoritaarisuuteen, on yhteiskunnan demokratia vaarassa (Sander 2008, 54–55). Valtavirtaa edustavien poliittisen kasvatuksen mallien mukaisesti ymmärretty poliittinen sivistys paitsi mahdollistaa demokraattisen yhteiskunnan toimivuuden myös turvaa sen jatkuvuuden.

Kriittisen kasvatustieteen perinteessä on muistutettu, että demokraattinen yhteiskunta on poliittisten kamppailujen tulosta. Euroopassa demokraattiset perusoikeudet ovat kehkeytyneet 1700-luvulta lähtien, kun valistus ja sitä seurannut teollinen vallankumous alkoivat asteittain nakertaa etuoikeuksiin perustuneen sääty-yhteiskunnan perusteita. Giesecken (1976, 128–132) mukaan tämä prosessi ei ole tullut vielä loppuun, sillä osa yhteiskunnallisista rakenteista estää perustuslakiin kirjattujen demokraattisten oikeuksien toteutumisen. Kriittisen pedagogiikan mukaisissa poliittisen kasvatuksen malleissa kouluopetuksen tuleekin edistää emansipaatiota eli yhteiskunnan kehitystä nykyistä inhimillisemmäksi, tasa-arvoisemmaksi ja demokraattisemmaksi (ks. Giesecke 1976, 146, 144; Klafki 2007 [1985], 276). Kriittinen poliittinen sivistys pitää sisällään valmiuksia, joita demokratisaatioprosessin jatkamisessa vaaditaan. Poliittinen sivistys ei pelkästään edistä ja turvaa demokratian toimintaa, vaan se voi myös vahvistaa kansanvaltaisia muotoja esimerkiksi työpaikoilla ja oppilaitoksissa.

Valtavirtaisten ja kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien edustajat ovat kritisoineet toisiaan. Detjenin (2014, 218–220) mukaan kriittiset poliittisen kasvatuksen mallit määrittävät ulkoapäin oppilaiden kansalaisroolin, minkä vuoksi ne eivät ole yhteensopivia itsemääräämisen ja vapauden ihanteiden kanssa. Sander (2013) menee vielä pidemmälle väittäessään, että kriittiset poliittisen kasvatuksen mallit ovat yksipuolisia ja johtavat jopa indoktrinaatioon, sillä niissä painotetaan liikaa maailman muuttamista. Kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien näkökulmasta valtavirtainen poliittinen kasvatusta ei johda aitoon täysi-ikäisyyteen, sillä siinä ei tarkastella ihmisten vapautta rajoittavia yhteiskunnan rakenteita (Eis 2013). Ristiriita mallien välillä perustuu siis siihen, että niissä ymmärretään yhteiskunnallisten rakenteiden merkitys vapaudelle eri tavoin.

Metademokraattinen osaaminen

Tutkimustieto antaa viitteitä siitä, ettei demokratia ole kehittynyt maailmalla toivotulla tavalla. Yhä tänä päivänä on siis mielekäästä pyrkiä tukemaan demokratisaatiopyrkimyksiä autokraattisissa maissa. Yllättäen myös demokraattisissa ja liberaaleissa yhteiskunnista voidaan tunnistaa demokratiavajetta. Millainen määrä demokratiaa riittää, riippuu kuitenkin arvioinnin lähtökohdista olevasta demokratiateoriasta. Esimerkiksi edustuksellinen eli liberaali demokratia edellyttää vähemmän kansalaisten aktiivisuutta kuin osallistuva ja sosiaalinen demokratia. Ei siis ole olemassa yksimielisyyttä siitä, millaisia osallistumiskeinoja kansalaisille tulisi tarjota. Siksi oppilaille ei voida esittää valmiita vastauksia koskien demokratian riittävää laajuutta. Sen sijaan opetuksen pitäisi kehittää heidän kykyään muodostaa tästä aihepiiristä omia näkemyksiään.

Vaikka maailmassa olisi merkittävä demokratiavaje, ei tästä suoraan seuraa, että juuri koulun tulisi edistää demokratiaa. Valtavirtaisessa poliittisen kasvatuksen didaktiikassa onkin kritisoitu kriittisiä poliittisen kasvatuksen malleja siitä, että ne ovat liian poliittisia painottaessaan koulun tehtävää muuttaa maailmaa (ks. Detjen 2014, 218–220; Sander 2013). Toisaalta kriittisen poliittisen kasvatuksen mallien näkökulmasta valtavirtainen ajat-

telu on sokeaa yhteiskunnan ongelmille ja rakenteille (ks. Eis 2013). Nämä molemmat kannat pitävät sisällään järkevän osatekijän. On yhtäältä totta, ettei koulussa voida kasvattaa oppilaista aktivisteja, jotka edistävät demokratiaa tilanteessa kuin tilanteessa. Toisaalta koulussa olisi autettava oppilaita tunnistamaan yhteiskunnassa ongelmia sekä etsimään niihin ratkaisuja omien ja muiden ihmisten intressien vuoksi. Tämä ristiriita voidaan ratkaista demokratiakasvatuksen kontekstissa esittelemällä metademokraattisen osaamisen käsite.

Metademokraattisella osaamisella tarkoitamme kykyä ottaa osaa demokratian tilaa koskevaan kollektiiviseen keskusteluun. Metademokraattinen osaaminen koostuu asiaa koskevasta tai sitä sivuavasta tiedosta, demokratiateorioista, kansalaisten osallistumisen empiirisistä vaikutuksista ja demokratian tilasta maailmassa sekä näihin perustuvasta kyvystä arvioida demokratian laatua. Tämän kyvyn avulla ihminen voi pohtia yhdessä toisten kansalaisten kanssa, missä määrin demokratiaa tulisi edistää niin globaalissa maailmassa kuin hänen omassa yhteiskunnassaan. Toisin sanottuna sivistynyt kansalainen ei edistä demokratiaa riippumatta siitä, onko demokratian vahvistaminen jossakin instituutiossa perusteltua, sillä sivistykseen liittyy kyky arvioida, tarvitaanko lisää demokratiaa. Tässä mielessä sivistykseen kuuluu valtavirtaisten poliittisen kasvatuksen mallien mukainen kriittisyys tai skeptisyys, joka koskee yhteiskunnan muuttamisen tarvetta. Toisaalta, kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien tapaan sivistys on tae maailman muuttamiselle.

Mainitsemiemme valmiuksien kutsuminen metademokraattiseksi osaamiseksi perustuu kahteen seikkaan. Ensinnäkään aikaisemmissa käsityksissä demokratiaosaamisesta ei ole huomioitu kykyjä, jotka mahdollistavat demokratian laadun arvioimisen (ks. Himmelmann 2005). Toiseksi metademokraattinen osaaminen ei edistä suoraan osanottoa demokraattiseen toimintaan, vaan se luo pelkästään edellytyksiä arvioida demokratian laajuutta koskevia kysymyksiä. Demokratian vahvistamisessa tarvitaan siis sekä metademokraattista että demokraattista osaamista. Näiden syiden vuoksi metademokraattisen osaamisen käsite on linjassa aikaisempien käsitteiden kanssa, ja se auttaa täsmentämään, millä tavalla kouluopetus voi edistää legitimiä demokratiaa yhteiskunnassa.

Johtopäätökset

Aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu, että sivistys on tärkeää demokratialle. Tässä artikkelissa vahvistamme tämän johtopäätöksen samalla kuitenkin lisäten, että sivistyksen ja demokratian suhteesta on olemassa kaksi eri tulkintavaihtoehtoa. Yhtäältä sivistyksen on nähty tukevan kansalaisten kykyä toimia aktiivisina ja kriittisinä kansalaisina yhteiskunnassa. Toisaalta voidaan ajatella, että sivistys antaa ihmisille välineitä laajentaa demokratiaa yhteiskunnan eri instituutioissa, jolloin sivistykseen kuuluu vaatimus demokratian edistamisestä.

Poliittisen kasvatuksen mallien perusteella voidaan täsmentää, mihin sivistyksen myönteinen vaikutus demokratiaan perustuu. Valtavirtaiset poliittisen kasvatuksen mallit korostavat, että kansalaisten demokratialle myönteiset asenteet sekä poliittinen arvostelu- ja osallistumiskyky tukevat demokratiaa. Kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien näkökulma korostaa kykyä tunnistaa yhteiskunnassa ei-oikeutettuja valtarakenteita ja edistää demokraatisaatiota ja vahvistaa kansanvaltaa yhteiskunnassa. Lähtökohtana on ajatus, että kasvatuksen avulla on mahdollista edistää laajemminkin demokraattisen orientaation vahvistumista kaikilla elämänalueilla monipuolistamalla ihmisten keskinäistä kanssakäymistä ja erilaisuuden sietokykyä.

Katsomme, että jännite klassisten ja kriittisten sivistysteorioiden sekä valtavirtaisten ja kriittisten poliittisen kasvatuksen mallien välillä voidaan ratkaista demokratiakasvatuksen kontekstissa esittelemällä metademokraattisen osaamisen käsite. Metademokraattinen osaaminen koostuu demokratiateorioita koskevasta tiedosta, kansalaisten osallistumisen empiirisistä vaikutuksista ja demokratian tilasta maailmassa sekä näihin perustuvasta kyvystä arvioida demokratian laatua. Näiden valmiuksien avulla kansalaisten on mahdollista arvioida demokratian tilaa ja sen haasteita sekä ottaa osaa niitä koskevaan julkiseen keskusteluun.

Laaja osaaminen eri tiedonaloilla, demokraattiset asenteet, poliittinen arvostelu- ja toimintakyky sekä metademokraattinen osaaminen ovat sivistykseen kuuluvia osa-alueita, jotka yhdessä tukevat ja edistävät demokratiaa. Kun oppilaille välitetään tätä osaamista koulussa, tukee opetus oppilaiden itsenäistä tieto- ja arvostelukykyä, ja se luo heille mahdollisuuksia demokratian kehittämiseen siellä, missä se on tarpeellista. Tällainen sivistys ei perustu indoktrinaatioon (ks. Sander 2013), vaan se sopii yhteen vapauden ja itsemääräämisen kanssa. Tavoitteena olisi maailma, jossa kaikilla olisi tasapuoliset mahdollisuudet vaikuttaa yhteisiin asioihin ja mahdollisuus mahdollisemman mielekkääseen elämään.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor 1962 [1959]. *Theorie der Halbbildung*. Teoksessa Horkheimer, Max & Adorno, Theodor (toim.) *Sociologica II. Reden und Vorträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 160–180.
- Adorno, Theodor 2007 [1966]. Kasvatus Auschwitzin jälkeen. Teoksessa Juha Koivisto, Juha, Mäki, Markku & Uusitupa, Timo (toim.), *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 223–241.
- Adorno, Theodor 2013 [1970]. *Erziehung zur Mündigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bauer, Walter 2003. On the Relevance of Bildung for Democracy. *Educational Philosophy and Theory* 35 (2), 211–225. <https://doi.org/10.1111/1469-5812.00020>
- Benner, Dietrich 2001. Bildung und Demokratie. Teoksessa Oelkers, Jürgen (toim.), *Zukunftsfragen der Bildung*. Weinheim: Beltz, 49–65.
- Benner, Dietrich 2003. *Wilhelm von Humboldts Bildungstheorie: Eine problemgeschichtliche Studie zum Begründungszusammenhang neuzeitlicher Bildungsreform*. Weinheim & München: Juventa.
- Brunila, Kristiina, Harni, Esko, Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna 2021. Terapeuttisen vallan käsitteellisiä näkökulmia ja historiallisia kehityskulkuja. Teoksessa Brunila, Kristiina, Harni, Esko, Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna (toim.), *Terapeuttinen valta, Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 13–30.
- Bühlmann, Marc, Merkel, Wolfgang, Müller, Lisa & Weßels, Bernard 2011. The Democracy Barometer: a new instrument to measure the quality of democracy and its potential for comparative research. *European Political Science*, 11 (4), 519–536. <https://doi.org/10.1057/eps.2011.46>
- Detjen, Joachim 2014. *Politische Bildung: Geschichte und Gegenwart in Deutschland*. München: Ouldenbourg Verlag. <https://doi.org/10.1524/9783486741902>
- Dörpinghaus, Andrea, Poenitsch, Andreas & Wigger, Lothar 2009. *Einführung in die Theorie der Bildung*. Darmstadt: WBG.

- Eis, Andreas 2013. Mythos Mündigkeit – oder Erziehung zum funktionalen Subjekt? Teoksessa Benedikt Widmaier & Bernd Overwien. (toim.), *Was heißt heute Kritische Politische Bildung*. Schwalbach: Wochenschau, 69–77
- Fallend, Franz 2020. Was ist Demokratie? Definitionen, Typen, Leistungen und Gefährdungen aus politikwissenschaftlicher Sicht. Teoksessa Ammerer, Heinrich, Geelhaar, Margot & Palmstorfer, Rainer (toim.), *Demokratie lernen in der Schule. Politische Bildung als Aufgabe für alle Unterrichtsfächer*. Münster & New York: Waxmann.
- Freedom House 1978. *Freedom in the world 1978: Political rights and liberties* [www-lähde]. < <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives> > (Luettu 01.09.2021.)
- Freedom House 2021. *Freedom in the world 2021: Democracy under siege* [www-lähde]. < <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> > (Luettu 01.09.2021.)
- Giesecke, Hermann 1965. *Didaktik der politischen Bildung*. München; Juventa.
- Giesecke, Hermann 1976. *Didaktik der politischen Bildung*. München: Juventa.
- Hegel, Friedrich Wilhelm 1989 [1807]. *Phänomenologie des Geistes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Held, David 2008. *Models of democracy*. Malden: Polity press.
- Heyne, Lea 2015. Globalisierung und Demokratie. Führt Denationalisierung zu einem Verlust an Demokratiequalität. Teoksessa Merkel, Wolfgang (toim.), *Demokratie und Krise: Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie*. Wiesbaden: Springer, 277–305. https://doi.org/10.1007/978-3-658-05945-3_10
- Himmelman, Gerhard 2005. *Was ist Demokratiekompetenz? Ein Vergleich von Kompetenzmodellen unter Berücksichtigung internationaler Ansätze*. Berlin: BLK.
- Horkheimer, Max 1985 [1952]. Der Begriff der Bildung. Teoksessa Horkheimer, Max (toim.), *Gesammelte Schriften*. Band 8: 1949–1973. Frankfurt am Main: Fischer, 409–419.
- Horlacher, Rebekka 2011. *Bildung*. Bern: Haupt Verlag.
- Houlgate, Stephen. 2019. Hegel's idea of the state. Teoksessa Bykova, Marina (toim.), *Hegel's philosophy of spirit. A critical guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 186–204. <https://doi.org/10.1017/9781108164184.010>
- Humboldt, Wilhelm von. 2019 [2017]. *Schriften zur Bildung*. Ditzingen: Reclam.
- Jokisalo, Jouko 2016. *Euroopan radikaali oikeisto*. Helsinki: Into Kustannus Oy.
- Kaartinen, Jyrki 2017. *Kansallissosialistinen kasvatus: Poliittikkaa vai pedagogiikkaa?* Acta Universitatis Tamperensis 2259. Tampere: Tampere University Press.
- Kant, Immanuel 2013 [1781]. *Puhtaan järjen kritiikki*. Suomentaneet Markus Nikkarla ja Kreetta Ranki. Helsinki: Gaudeamus.
- Kant, Immanuel 2016 [1788]. *Käytännöllisen järjen kritiikki*. Suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Markus Nikkarla. Helsinki: Gaudeamus.
- Kant, Immanuel 2018 [1790]. *Arvostelukyvyn kritiikki*. Suomentanut Risto Pitkänen. Helsinki: Gaudeamus.
- Kant, Immanuel 2007. Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? Teoksessa: Koivisto, Juha, Mäki, Markku & Uusitupa, Timo (toim.), *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 87–95.
- Klafki, Wolfgang 2007 [1985]. *Neue Studien zur Bildungstheorie und Didaktik: Zeitgemäße Allgemeinbildung und kritisch-konstruktive Didaktik*. Weinheim & Basel: Beltz.
- Kocka, Jürgen & Merkel, Wolfgang 2015. Kapitalismus und Demokratie: Kapitalismus ist nicht demokratisch und Demokratie nicht kapitalistisch. Teoksessa: Merkel, Wolfgang

- (toim.), *Demokratie und Krise: Zum schwierigen Verhältnis von Theorie und Empirie*. Wiesbaden: Springer, 307–337. https://doi.org/10.1007/978-3-658-05945-3_11
- Kuusela, Hanna & Ylönen, Matti 2013. *Konsulttidemokratia: Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton*. Helsinki: Gaudeamus.
- Luhakallio, Eeva & Alapuro, Risto 2008. Vaalidemokratia, vastademokratia ja politiikan paluu: Johdatusta Pierre Rosanvallonin ajatteluun. Teoksessa Rosanvallon, Pierre (toim.), *Vastademokratia: politiikka epäluulon aikakaudella*. Tampere: Vastapaino, 7–17.
- Lösch, Bettina & Thimmel, Andreas (toim.) 2011. *Kritische politische Bildung: Ein Handbuch*. Schwalbach: Wochenschau.
- Menze, Clemens 1970. Bildung. Teoksessa: Speck, Josef & Wehle, Gerhard (toim.), *Handbuch pädagogischer Grundbegriffe: Band I*. München: Kösel-Verlag, 134–184.
- Merkel, Wolfgang & Krause, Werner 2018. Crisis of Democracy? Views of Experts and Citizens. Teoksessa Merkel, Wolfgang & Sascha Kneip, Sascha (toim.), *Democracy and crisis: Challenges in turbulent times*. Cham: Springer, 31–47. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72559-8_2
- Miettinen, Reijo 2016. Sivistys kilpailuyhteiskunnassa – Mitä annettavaa Hegelillä on tänään? *Kasvatus & Aika* 10 (3), 57–75.
- Moilanen, Antti 2020. Mitä on sivistys? Huomautuksia Timo Miettisen kirjoitukseen ”Sivistysihanteen jäljillä”. *Kasvatus* 51 (4), 501–506.
- Oelkers, Jürgen 2000. Bildung und Demokratie. *Zeitschrift für Pädagogik* 46 (3), 333–347.
- Ojanen, Eero 2000. *Onko meillä malttia sivistykseen?* Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Ojanen, Eero 2008. *Sivistyksen filosofia*. Helsinki: Kirjapaja.
- Peukert, Helmut 2015. *Bildung in gesellschaftlicher Transformation*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. <https://doi.org/10.30965/9783657781065>
- Pinkard, Terry 2002. *German Philosophy 1760–1860: The Legacy of Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511801846>
- Reiss, Hans Siegbert 1991. Introduction. Teoksessa Reiss, Hans Siegbert (toim.), *Kant's Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–40.
- Rosanvallon, Pierre 2008. *Vastademokratia*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- Salmenniemi, Suvi 2021. Terapeuttista politiikkaa. Teoksessa Brunila, Kristiina, Harni, Esko, Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna (toim.), *Terapeuttinen valta, Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 33–54.
- Sander, Wolfgang 2008. *Politik entdecken – Freiheit leben: Didaktische Grundlagen politischer Bildung*. Schwalbach: Wochenschau.
- Sander, Wolfgang 2013. ”Kritische politische Bildung” – eine Dekonstruktion. Teoksessa: Widmaier, Benedikt. & Overwien, Bernd (toim.), *Was heißt heute Kritische Politische Bildung*. Schwalbach: Wochenschau, 240–248.
- Savolainen, Raimo 2006. *Sivistyksen voimalla: J. V. Snellmanin elämä*. Helsinki: Edita.
- Schmidt, Manfred 2008. *Demokratietheorien: Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Setälä, Maija 2003. *Demokratian arvo: Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Smolka, Theresia 2021. Decline of democracy – the European Union at a crossroad. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 15 (1), 81–105. <https://doi.org/10.1007/s12286-021-00481-w>

- Snellman, Juhana Vilhelm 2001 [1842]. *Valtio-oppi: J.V. Snellmanin kootut teokset 5*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Stojanov, Kassimir 2018. *Education, self-consciousness and social Action: Bildung as a neo-hegelian concept*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315161259>
- Streeck, Wolfgang 2015. *Ostettua aikaa: Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*. Suomentanut Mari Kukkonen. Tampere: Vastapaino.
- Teivainen, Teuvo 2016. Ekonomismi ja demokratian tulevaisuus. Teoksessa Sari Kivistö, Sami Pihlström & Mikko Tolonen (toim.), *Talous ja moraal*. Helsinki: Gaudeamus, 107–124.
- Weißeno, Georg, Detjen, Joachim, Juchler, Ingo, Massing, Peter & Richter, Dagmar 2010. *Konzepte der Politik: Ein Kompetenzmodell*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Wilenius, Markku 2021. Esipuhe. teoksessa Wilenius, Reijo, *Ihminen ja sivistys*. Helsinki: Basam books.
- Wilenius, Reijo 2021 [1982]. *Ihminen ja sivistys*. Helsinki: Basam books.

KM Antti Moilanen on kasvatustieteen tohtorikoulutettava Oulun yliopistossa ja luokanopettaja Helsingin Montessori-koulussa.

KT, FM Jyrki Kaarttinen on aineenopettaja, ammatillinen opinto-ohjaaja ja erityisopettaja, joka toimii ohjaajana lastensuojelussa erityisyksikkö Jokeri-Kunnarissa Turussa.

KT, FM, TM Matti Taneli on eläkkeellä oleva lukion lehtori, joka toimii freelance-luennoitsijana ja pappina.